

500000, dok broj njemačkih iznosi otprilike 2500.

Njemački pisani dokumenti nisu samo podražavali stil latinskih dokumenata. Latinskim se utjecajem smatra i sve češća upotreba pasiva i složenih vremena, koja će njemački glagolski sustav približiti latinskom.

Na prijelazu 14. u 15. stoljeće javlja se novi val izravnih latinskih utjecaja u jeziku njemačkih humanista. Nastaju posuđenice kao *Kantor*, *Editor*, *zitieren*; ponovno se preuzimaju neka sredstva tvorbe riječi, npr. tvorbeni slogovi *-ant* (*Musikant*), *-enz* (*Eloquenz*), *-ion* (*Nation*), *-ur* (*Natur*) i neki tvorbeni modeli: lat. *raritas*, njem. *Seltenheit*.

Iako se u 15. i u 16. stoljeću omjer latinski i njemački pisanih formulara, akata i dokumenata počinje mijenjati u korist njemačkoga, kao rezultat razvoja gradske uprave, latinski se utjecaj još uvijek osjeća, prije svega u sintaksi složenih rečenica.

Ova faza latinskog utjecaja povezana je s interesom za rimsko pravo koje postaje predmetom zasebnih studija.

U daljem razvoju njemačkog jezika latinski počinje gubiti na važnosti, ali njegov značaj za razvoj njemačke kulture i znanosti i u kasnijim razdobljima može se potkrijepiti i činjenicom da njemački postupno počinje prodirati na njemačka sveučilišta tek u 18. stoljeću (Halle oko 1700., Göttingen 1733.).

Zrinjka Glovacki-Bernardi

LITERATURA

- Hans Eggers, *Deutsche Sprachgeschichte*, sv. I *Das Althochdeutsche*, Reinbek/Hamburg 1963.
Theodor Frings, *Grundlegung einer Geschichte der deutschen Sprache*, Halle/Saale 1957.
Hugo Moser, *Annalen der deutschen Sprache*, Stuttgart 1963.
Virgil Moser, *Historisch-grammatische Einführung in die frühneuhochdeutschen Schrift dialecte*, Halle/Saale 1909.
Arno Schirokauer, *Frühneuhochdeutsch*, u *Deutsche Philologie im Aufriß*, sv. 1, ur. W. Stammeler, Berlin – Bielefeld 1952.
Fritz Tschirch, *Geschichte der deutschen Sprache*, sv. I, II, Berlin 1969.

MIT I POPULARNA PREDAJA LUKANOVA PRIPOVJEDAČA

1. Narav interesa koji suvremena klasična filologija pokazuje za Lukanov spjev o građanskom ratu dobro se može uočiti već u letimičnu pregledu dvaju autoritativnih zbornika s početka sedamdesetih godina. U prvom od njih, koji je uredio W. Rutz, prilozi su podijeljeni u četiri skupine: prva se bavi „temeljnim pitanjima suvremenog razumijevanja Lukana“, druga „kompozicijom i planiranim svršetkom epa“, treća „proemijem i elogijem Neronu“, četvrta dotiče „pojedinačne probleme u vezi sa sadržajem i formom Lukanova epa“ (*Lucan*, ur. W. Rutz, Darmstadt 1970). Kako se vidi, razmatranje Lukanove narativne tehnike ostavljeno je za kraj knjige. U zborniku o Lukanu koji je uredio M. Durry, u zbiru priloga uglednih poznavalaca Lukana nema nijednog koji bi se pobliže bavio pripovjednim aspektom „Građanskog rata“ (*Lucain. Sept exposés suivis de discussions*, ur. M. Durry, Genève 1970). Same po sebi, te indicije ne bi možda bile dovoljne za dalekosežne zaključke kad ih ne bi obilno potvrđivale i sve suvremene bibliografije filoloških radova o Lukanu.¹ Iako bi nesumnjivo bilo pretjerano reći da je pripovjedni aspekt Lukanova epa u novijim radovima potpuno zapostavljen, teško je ne vidjeti da proučavanje temeljna zadatka Lukana kao epičara – organizacije pripovijedanja priče – ustupa mjesto nekim naizgled atraktivnijim područjima istraživanja. U takvoj situaciji nije suviše podsjetiti na detalj sa samog početka kritičke tradicije: u jednom od prvih relevantnih svjedočanstava o Lukanovu epu, Fronton kritizira upravo Lukanov način oblikovanja priče.²

Doduše, ovakvo stupnjevanje interesa može se dijelom i razumjeti. Lukanov ep otrpe privlači pažnju neuobičajenom temom (povijesna stvarnost), koja za posljednicu ima i promjenu tradicionalnog epskog personala (nedostaju bogovi), pa drukčijom smislenom organizacijom predočene stvarnosti (svjetski poredak ovisan je o stoički shvaćenoj Sudbini) i, napokon – možda s najviše razloga – onim kvalitetama koje bi fenomenolozi nazvali metafizičkim (naglašena sklonost prema ružnom ili, kako bismo voljeli reći, grotesknom). Amo valja pribrojiti i interese u čiju se književnoznanstvenu legitimnost može i sumnjati, ali koji su dobrim dijelom nametnuti inercijom kritičke tradicije: istraživanje odnosa Lukana kao povijesne osobe prema Neronu, njegovo vrednovanje rimske političke povijesti, biografski aspekti njegova stoicizma itd.

2. U književnopovijesnim opisima „Građanskog rata“ i procjenama njegove uloge u rimskoj književnosti ne samo da se redovno ističe originalni Lukanov tematski izbor, već se u njemu često vidi i jedan od važnih, ako ne i presudnih dokaza za antimitološku orijentaciju „Građanskog rata“. Ta je tvrdnja toliko uobičajena da često previdamo njezine književnopovijesne implikacije. Antimitolška orijentacija poetička je konstanta mnogih književnika ovog razdoblja – Perzija, Petronija, Marcijala, Juvenala – od kojih su prva dvojica i neposredni Lukanovi suvremenici. Ako u tekstu pjesnika koji izabire Homerovu i Vergilijevu književnu vrstu vidimo

samo izmicanje vertikalnim utjecajima i pristajanje uz aktualne književne tendencije, njegovo ćemo djelo nužno shvatiti kao pokušaj demonstrativnog raskida s tradicijom. Težina toga zaključka zahtijeva obično dodatna objašnjenja u kojima se povjesničari rimske književnosti nerijetko ozbiljno razilaze.³ Problem, čini se, nije toliko u samoj konstataciji – nitko ozbiljan neće poreći Lukanovu nesklonost prema mitu – koliko u apodiktičnosti kojom se ona izriče. Metodička korektnost nalaže da se analize temeljene na sadržaju Lukanova epa dopune razmatranjem njegove oblikovne dimenzije. Koliko god se to činilo čudnim, upravo nas neosporna činjenica da je fabula Lukanova epa povijesna, a likovi ovozemaljski, mora navesti na pitanje: posizhe li Lukanov pripovjedač u svojoj priči o povijesnom zbivanju i za nekim elementima mita i popularne predaje? Čini li to nesvjesno ili svjesno, s odobravanjem, ravnodušnošću ili odbojnošću?⁴

3.1. Ponajprije riječ-dvije o Lukanovu pripovjedaču. Njegova temeljna obilježja očituju se već nakon stotinjak stihova: to je sveznajući autorski pripovjedač koji ne pripada svijetu o kojem izvještava – iako, istini za volju, treba dodati da čestim apostrofama voli smanjivati distanciju prema predmetu svojeg pripovijedanja.⁵ Saznajemo da je Rimljanin i da je pjesnik (usp. 1,8 i 1,63), a u skladu s epskom tradicijom, o sebi *promiscue* govori u prvom licu množine (npr. 1,2; 1,37) i prvom licu jednine (npr. 1,64). Jedan je od temeljnih postulata suvremene teorije naracije da svakog pripovjedača, pa i sveznajućeg autorskog, treba shvaćati kao činjenicu književnog teksta kojem pripada. Tu valjanu teorijsku postavku ne treba, međutim, „učitavati“ u svaku književnopovijesnu situaciju. To što se Lukanov pripovjedač otprve deklarira kao Rimljanin i pjesnik, upozorava nas da distinkcija između autora teksta i autorskog pripovjedača u svijesti njegovoj i njegovih čitalaca nije postojala – u najmanju ruku ne onako kako postoji u školovanih novovjekovnih čitalaca.⁶ Tu činjenicu treba držati na umu, ne zbog toga što bi ona u metodičkom pogledu određivala narednu analizu, nego zato što zaključci do kojih se stiže proučavanjem postupaka Lukanova *autorskog pripovjedača* neminovno vode i do *Lukanove* poetičke koncepcije.

3.2. Nekim se elementima mita i popularne predaje Lukanov pripovjedač koristi bez ikakve refleksije o njihovu podrijetlu. Vrlo se često pojedini dijelovi fizičkog univerzuma *metonimijski imenuju* prema božanstvima koja su se uz njih vezivala u mitskoj predodžbi. Tako se sunce često zove „Feb“ ili „Titan“; mjesec je „Feba“; more „Tetija“ ili „Nerej“. Prema mitskim božanstvima nazivaju se i neke poljoprivredne kulture: za žito se ponekad govori „Cerera“, za vino „Bakho“. I neke pojave u čovjekovoj društvenoj stvarnosti nazivaju se prema svojim mitskim ekvivalentima – npr. rat, koji se upadno često naziva „Martom“.⁷

S obzirom na to da bi se takva upotreba najlakše mogla shvatiti kao rezultat utjecaja tradicije, nije neinteresantno pogledati kako se u sličnim slučajevima postupa u najvećem epu dolukanove tradicije, Vergilijevoj „Eneidi“. Iako se Feb kao božanstvo u „Eneidi“ često spominje, u značenju „sunce“ zatječe se svega jednom – za razliku od trideset primjera takve upotrebe u Lukana. I „Titan“, baš kao i „Feb“,

u značenju „sunce“ nalazi se u „Eneidi“ samo jednom, a u Lukana na šesnaest mjesta. „Feba“ označuje mjesec petput u „Građanskom ratu“ i jednom u „Eneidi“. More se naziva „Tetijom“ na devet mjesta u Lukanovu epu i nijednom u Vergilija. „Cererom“ se označava žito četiri puta u Vergilija, petput u Lukana. „Bakho“ označuje vino petput u Vergilija i isto toliko puta u Lukana. Napokon, imenom mitskog boga rata označavaju se rat (bitka, ishod bitke, srčanost itd.) četrdeset šest puta u Lukana, dvadeset osam puta u Vergilija.⁸

Osim na razini metonimijskih imenovanja, Lukanov se pripovjedač koristi mitskim elementima i kad izriče *usporedbe*. Psihičke reakcije Rimljana u trenutku kad su znamenja najavila buduće nesreće, uspoređuju se sa sličnim mitskim situacijama – Agavinim, Likurgovim i Heraklovim ludilom (1,572–577). Moralna odbojnost rimskog bratoubilačkog nadmetanja povezuje se s mitskim divljaštvom Diomeda, Anteja i Enomaja (2,162–165). Česti prizori ratnog sukobljavanja u Lukanovu epu provociraju i česte usporedbe s adekvatnim mitskim zbivanjima (gubitak dijela brodovlja u pomorskoj bitki = sretan prolazak okrnjene Argo kroz Simplegade /2,715–719/; međusobno ubijanje Rimljana = međusobni pokolj tebanških ratnika koje je posijao Kadmo /4,549–556/; pripreme vojnikâ prije odlučnog okršaja = Martove, Neptunove, Apolonove, Atenine i Jupiterove pripreme za obračun s Gigantima /7,144–150/ itd.). I neki atmosferski fenomeni imaju pandan u mitskoj stvarnosti. Pomrčina sunca za vrijeme građanskog rata podsjeća pripovjedača na mitsku pomrčinu sunca koje se zgrozilo nad Atrejevim zločinom (1,543–544).

Valja, napokon, spomenuti i one slučajeve kad pripovjedač podacima iz mita ili popularne predaje komentira neke *geografske činjenice*. Poznato tebanško vrelo naziva se, prema mitskom osnivaču grada, „Kadmovom Dirkom“ (3,175). Planina na kojoj je u mitskoj priči izdahnuo Heraklo naziva se „Herkulovom Etom“ (3,177). Beotska luka Aulida naziva se „nepravdom prema brodovima“, očito zbog toga što su, prema mitu, Grci uz velike neprilike krenuli odanle u Trojanski rat (5,236). Etolski grad Kalidon naziva se, prema svojem najpoznatijem mitskom stanovniku, „Meleagrovim Kalidonom“ (6,365–366); brodovi, Minerva i Platon dobivaju atribut „kekropski“, prema prvom mitskom kralju Atene (2,612; 3,306; 10,181) itd. Bez posebna provjeravanja pripovjedač prihvaća i neke popularne predaje – npr. o Krećanima kao osnivačima Brundizija (2,610; Brundizij je mesapsko naselje). U katalogu istočnih naroda uzbunjenih rimskim građanskim ratom spominju se i legendarni jednooki Arimaspljani (3,281); za Crno more tvrdi se da je neposredno povezano s Arktikom (3,279); Po je najveća svjetska rijeka (2,408) itd.

3.3. Ovakav način preuzimanja podataka iz mita i popularne predaje nije u Lukanovu epu nipošto jedini. Ponekad se takvi podaci preuzimaju sa *sviješću o njihovoj provenijenciji, ali bez ikakva pokušaja njihova pozitivnog ili negativnog vrednovanja*. U načinu na koji pripovjedač evocira elemente mita i popularne predaje očituje se samo oprez prema njihovoj spoznajnoj vrijednosti. Od različitih signala kojima se pripovjedač pri tom služi i koje treba shvatiti kao narativne modifikatore, najčešći

su „fabula“ ili „fama“. Priča o nicanju topola na obalama Poa označena je kao mit (*Hunc fabula primum / populea fluvium ripas umbrasse corona ... / 2,410 i d./*).⁹ Položaj mitske Tebe naziva se mjestom „*veteres ubi fabula Thebas / monstrat Echionias ...*“ (6,356–357).¹⁰ Tritonovo jezero u sjevernoj Africi naziva se jezerom koje, prema kazivanju, vole Triton i Minerva (9,348–350). Uza nj, nastavlja uz isti oprez pripovjedač, protječe rijeka Let, koja, također prema kazivanju, iz svojih podzemnih izvora nosi zaborav (9,355). Popularnu predaju o svetom maslijskom gaju u koji nisu slijetale ptice ni zalazile životinje, pripovjedač iznosi naglašujući svoju rezerviranost (3,406). Na sličan se sustezljiv način iznose i neproverene činjenice kulturne ili političke povijesti (npr. 3,220–221 – o Feničanima kao pronalazačima pisma, ili 7,192 – o navodnom augurovu proročanstvu).

3.4. Jednom prepoznati kao narativni elementi drukčijeg podrijetla, podaci iz mita i popularne predaje mogu biti i vrednovani. Kako je riječ o epu s povijesnom temom, logično je očekivati da budu odbačeni, kao opasna *corpora aliena*. To se ponekad i događa, a pripovjedačeva reakcija pri tome varira od blaga i gotovo nezainteresirana otklanjanja do energičnog odbijanja. Pripovjedač sumnja u priču o sudjelovanju bogova pri zidanju Troje, ali se ne zadržava predugo na njoj (6,48–49), baš kao ni na lokalnoj kretsnoj legendi o Jupiterovu grobu, koju kratko odbacuje bez duga obrazlaganja (8,872). Odlučniji je odbacujući priče o nevjerovatnim mitskim bićima ili zbivanjima. Tako se za tesalsku planinu Foloju, mitsku domovinu kentaura, tvrdi da je slagala priču o „dvoliku narodu“ (3,198), a u poznatom ekskurzu „očajnog bezbožnika“ u sedmoj knjizi s krajnjom se nevjericom spominju ključne mitske priče. Pri tom se ne sumnja samo u njihovu povijesnu vjerodostojnost, nego se poriče i njihova religijska valjanost („Kad bi Jupiter vladao kao gromovnik, zar bi mirno gledao tesalski pokolj? Zar bog koji je pomračio sunce zbog Atrejeva zločina, ne bi to isto učinio i zbog bratoubilačkog sukoba u Tesaliji?“ – usp. 7,447 i d.). Posebnu vrstu takva izrazitog odbijanja povijesno nepotvrđenog narativnog sadržaja predstavlja kratka i sarkastična evokacija mita o tebanskoj kraljici Agavi, za koju pripovjedač kaže da je „žalila“ što je sinu uspjela otkinuti samo glavu (6,359).

3.5. Znamo li za takve procjene Lukanova pripovjedača – utoliko razumljivije ako držimo na umu narav stvarnosti o kojoj izvještava – začudit će nas primjeri potpuno drukčijeg pripovjedačkog stava. Barem na dva mjesta u Lukanovu epu s izrazitom se simpatijom govori o pričama koje nemaju iza sebe nikakva ozbiljnog historioografskog autoriteta. U prvom slučaju stjenoviti pejzaž uz ušće Bagrade u sjevernoj Africi naziva se „Antejevim kraljevstvom“, a tvorac je takva imena, prema Lukanovu pripovjedaču, „pouzdana starina“ (4,590). Formulacija kojom se Lukanov pripovjedač služi na drugom takvu mjestu daleko je ozbiljnija, jer se njome na teorijskoj razini opovrgava dobar dio njegove vlastite prakse. Pošto je, uz spomenute ograde, ispričao detalje vezane uz Tritonovo jezero i rijeku Let, pripovjedač gotovo polemičkim tonom obračunava s drukčijim pripovjedačkim koncepcijama: *Invidus annoso qui famam derogat aevo, / qui vates ad vera vocat* (9,359–360).¹¹ Intenzitet kojim pripovjedač na ovom mjestu odobrava upletanje neproverenih detalja

u svoju priču u najmanju je ruku jednak intenzitetu kojim je na drugim mjestima odbijao „laži“ mita ili popularne predaje.

4. Pokušamo li nakon ovakva kratkog pregleda sabrati rezultate, doći ćemo do zbunjiva zaključka: Lukanov pripovjedač ponekad jest, a ponekad nije svjestan neznanstvenog podrijetla svojih priča. Kad jest svjestan mitske ili pučko-tradicionalne provenijencije svojih priča, ocjenjuje ih dvojako: odbija ih ili prihvaća. Pri tom valja naglasiti da ponekad nije dosljedan čak ni u procjeni istih bića ili pojava. Nakon spomenute tvrdnje o nepostojanju kentaurâ (3,198), u šestoj knjizi posvećuje im omanji ekskurz: četvoricu (Moniha, Reta, Fola i Hirona) poimence navodi, petog (Nesa) spominje u perifrazi, a svu petoricu neposredno oslovljava u apostrofi (6,386–394). Pomrčina koja je uslijedila nakon Atrejeva zločina i prisilne Tijestove gozbe – a koja je, kako je spomenuto, u prvoj knjizi iskorištena bez ikakva komentara, kao sastavni dio razvedenije usporedbe – u sedmoj knjizi, u „bezbožnom“ pripovjedačevu ekskurzu, predstavlja jedan od argumenata za nepostojanje Jupitera (7,451–452).

Može li se ipak okupljeni „materijal“, koji nužno vodi u agnostičku konstataciju, nekako drukčije urediti?

Promotrimo najprije slučajeve koje smo nazvali nereflektiranim preuzimanjem mita i popularne predaje. Činjenica je da su mitska metonimijska imenovanja u Lukana vrlo česta. Htjeli smo to ilustrirati i kratkom usporedbom s Vergilijem. Iz nje bi se – ma koliko ograničena bila – moglo učiniti da Lukanov pripovjedač, kao pripovjedač povijesno potvrđene stvarnosti, češće posize za elementima mita nego Vergilijev pripovjedač, koji kazuje o mitskoj, odnosno legendarnoj stvarnosti. Dijelom, koliko god paradoksalno zvučalo, to i jest istina. Takva tvrdnja, međutim, zahtijeva dopunu. Mitska su imena u Lukana u najvećem broju slučajeva doista puka imena, *flatus vocis* koji ne žele evocirati mitske sadržaje. U Vergilija je gotovo obrnuto. Neće biti slučajno da kontekst jedinog mjesta u „Eneidi“ na kojem bismo mogli govoriti o semantičkoj jednakosti *Phoebus = sol* (11,913–914), ipak sadrži elemente cjelovite mitske predodžbe o Sunčevu kretanju nebom. Za razliku od spomenute metaforičke upotrebe mitskih imena u kojoj je Lukanova prevaga nekad zapanjujuća, izvorna, nemetaforička upotreba daleko je češća u Vergilija: Feb je, primjerice, spomenut kao božanstvo trideset puta u „Eneidi“ (trinaest puta u „Građanskom ratu“), Bakho sedam puta (u Lukana jednom) itd.¹² Praksa Lukanova pripovjedača može se shvatiti kao posljedica nekih jezičnih, izvanknjiževnih procesa u kojima se dio naslijeđene pjesničke metaforike postupno leksikalizirao. No moguće je – i, čini se, opravdanije – vidjeti u tome svojevrsnu poetičku evoluciju kojom je mit, lišen gnoseoloških i religijskih implikacija, postao isključivo književnom činjenicom, elementom „građe“, koja se u priči mogla upotrebljavati bez potrebe da stalno bude opravdavana.

Ipak, ma koliko se takvo shvaćanje mita kao pukog literarnog stimula ili pomagala na poetičkoj razini može činiti neopasnim, u praksi nekritičko uvlačenje mita,

a potom i popularne predaje, u priču koja pretendira na to da bude istinit zapis o povijesno potvrđenoj stvarnosti, stvara napetost koju pripovjedač ne može predugo ignorirati. Otuda upozorenja, otuda pokudne ocjene ondje gdje bi priča mogla zazvučati nevjerojatno i neočekivana pohvala u trenutku kad se pripovjedaču očito učinilo da se ep nalazi u opasnosti da se prometne u dosadni historiografski zapis.

Koliko su takva kolebanja u pripovjednoj strategiji posljedica realne Lukanove procjene da će priča u suvremenika biti strogo procjenjivana po svojoj istinitosti, a koliko u tom treba vidjeti neopravdanu zabrinutost oko detalja koji bi najvjerojatnije izmakli pažnji suvremene publike, iz ove je vremenske distancije nemoguće točno prosuditi. Sve što možemo konstatirati jest to da pripovjedačeva nedosljednost u tretiranju nepovijesnih i neznanstvenih činjenica nema nikakvih ozbiljnijih posljedica za temeljne tokove njegove priče i ni izdaleka nije dovoljna da bismo mu eventualno osporili status pouzdanog pripovjedača.¹³

Ipak, takve mijene pripovjedačke koncepcije, ma koliko nevažne bile za cjelinu priče i kritičku ocjenu Lukanova teksta, zahtijevaju neko objašnjenje. Moguće ga je tražiti u vanjskim okolnostima nastanka „Građanskog rata“ — kao što je poznato, Lukan je svoj ep pisao vrlo mlad i, povrh toga, ostavio ga nedovršena. Nije isključeno da je na djelu sukob konvencija dviju književnih vrsta: „istino-ljubive“ historiografije i manje stroge — ako već ne „zabavne“ — herojske epike.

Mislim da ćemo najbolje učiniti ako u takvoj nesustavnoj naraciji prije svega vidimo nesvjesno udovoljavanje dvama podjednako snažnim izazovima: izazovu cjelokupne antičke pjesničke tradicije, u prvom redu epske, i izazovu aktualnih književnih tendencija, u kojima za mitske priče nije bilo mnogo mjesta. Lukanov ep najozbiljniji je pokušaj u rimskoj književnosti da se povijesnoj stvarnosti definitivno da dignitet epske teme. Djelomičan neuspjeh toga pokušaja pokazuje da je za Lukana i njegove suvremenike mitska stvarnost još uvijek bila nuždan element *književnog oblikovanja* povijesne stvarnosti. To je ono što „Građanski rat“ nedvosmisleno vezuje s tradicijom. Razdvaja ga nešto drugo, ono čega u Lukana više nema, a u Vergilija je još postojalo: mitska stvarnost nije više sredstvo kojim bi se, makar u ograničenom opsegu, povijesna stvarnost mogla *spoznavati i tumačiti*.

Darko Novaković

BILJEŠKE

- 1 W. Rutz: „Lucan 1943–1963“, *Lustrum* 9/1964 (1965), str. 243–334; id.: „Zweiter Nachtrag zum Lucan-Bericht Lustrum 9“, *Lustrum* 10/1965 (1966), str. 246–256; M.A. Vinchesi: „Gli studi recenti su Lucano: risultati e prospettive“, *Atene e Roma* 20, 1975, str. 135–158.
- 2 U poznatom pismu „O govorima“ (*Ad Marcum Antoninum de orationibus*, Naber p. 155 i d.) Fronton prigovara Lukanu da u prvih sedam stihova epa ne radi ništa drugo nego objašnjava zašto je rat između Cezara i Pompeja više nego građanski rat: *Is initio carminis sui septem primis versibus nihil aliud quam „bella plus quam civilia“ interpretatus est*. Od novijih radova o Lukanovoj narativnoj tehnici najambicioznije su svakako *Osservazioni sulla tecnica epica di Lucano*, Berlin 1963, U. Piacentinija. Od kraćih studija ističem dvije: R.A. Tucker: „The speech-action-simile formula in Lucan's Bellum civile“, *Classical Journal* 64, 1969, str. 366–370; B.M. Marti: „Lucan's narrative techniques“, *La Paroladel Passato* 30, 1975, str. 74–90.
- 3 U odnosu prema Vergiliju, problem se, pojednostavljeno govoreći, svodi na pitanje da li je Lukan htio stvoriti nešto drastično drukčije od „Eneide“ ili nešto više od nje — kako se u Albrechtovu prilogu Durryjevu zborniku („Der Dichter Lucan und die epische Tradition“, o.c., str. 269–308) koncizno i izričite opozicijom *AntiAeneis: UberAeneis* (usp. str. 291; Albrecht se opredjeljuje za drugo tumačenje). Tumačenja Lukanova raskida s tradicijom u povijestima rimske književnosti ponekad su dijametralno suprotna. Po nekima, u tome treba vidjeti načelnu nevjericu Lukanova vremena u mit (npr. R. Pichon, *Histoire de la littérature latine*, Paris 1908, str. 562; A. Klotz, *Geschichte der römischen Literatur*, Bielefeld & Leipzig 1930, str. 259); po drugima, riječ je o osobnoj Lukanovoj nevjericu koja je suvremenike morala zapanjiti (J. Bayet, *Littérature latine*, Paris 1934, str. 498; M. Schanz — C. Hosius, *Geschichte der römischen Literatur* 2, Munchen 1935, str. 497).
- 4 Pod popularnom predajom podrazumijevam ovdje sve tvrdnje o prostornoj ili vremenskoj dimenziji stvarnosti koje se ne temelje na mitskoj predodžbi o uređenju svijeta, ali isto tako nisu ni dio nekog sustavnog, znanstvenog objašnjenja stvarnosti. Takav njihov status očituje se i u načinu njihova prenošenja (usmena predaja, neznanstveni tekstovi).
- 5 Ne treba zaboraviti da je apostrofa ponekad metrička nužnost, ali nema sumnje da je Lukanova sklonost takvu pripovijedanju bez premca u latinskoj poeziji (usp. Duffov predgovor njegovu prijevodu „Građanskog rata“, London 1928, str. VIII).
- 6 Dovoljan je dokaz za tu tvrdnju već i Frontonova primjedba citirana u drugoj bilješci. Kolike književnokritičke reperkusije ima takvo shvaćanje, izvrsno ilustriraju Lukijanove „Istinite pripovijesti“, u kojima se neki romaneskni prozni oblici parodiraju isključivo zato što se tvrdnje *autorskog pripovjedača* shvaćaju kao *autorovi* iskazi o izvanknjiževnoj stvarnosti.
- 7 Evo tih mjesta (prema Hosiusovu izdanju, Leipzig 1913): **Phoebus** 1,48; 1,655; 2,326; 2,528; 2,692; 2,719; 3,231; 3,423; 3,521; 3,595; 4,103; 4,124; 4,282; 5,424; 5,542; 6,335; 6,466; 6,645; 7,214; 8,228; 8,471; 9,315; 9,528; 9,691; 9,906; 10,227; 10,236; 10,251; 10,258; 10,307; **Titan** 1,15; 1,90; 1,415; 1,540; 3,40; 4,56; 4,83; 6,334; 6,571; 6,743; 7,2; 7,422; 8,159; 8,202; 9,313; 9,383; **Phoebe** 1,77; 1,538; 6,500; 8,479; 9,940; **Tethys** 1,414; 1,554; 2,588; 3,233; 4,73; 5,623; 6,67; 6,479; 10,204; **Nereus** 2,713; 6,349; **Ceres** 3,347; 4,96; 4,381; 7,331; 9,857; **Bacchus** 1,609; 4,198; 4,379; 9,433; 10,172; **Mars** 1,255; 1,299; 2,590; 2,629; 3,91; 3,336; 3,350; 3,453; 3,585; 4,2; 4,24; 4,47; 4,147; 4,161; 4,582; 4,770; 5,67; 5,240; 5,308; 5,723; 5,749; 6,149; 6,250; 6,264; 6,269; 6,395; 6,579; 6,582; 7,111; 7,133; 7,220; 7,258; 7,299; 7,335; 7,389; 7,613; 7,735; 8,144; 8,223; 8,382; 9,293; 9,1047; 10,150; 10,171; 10,346; 10,535.
- 8 Evo tih mjesta iz Vergilija (prema Mynorsovom izdanju, Oxford 1972): **Phoebus** 11,913; **Titan** 4,119; **Phoebe** 10,216; **Ceres** 1,177; 1,701; 7,113; 8,181; **Bacchus** 1,215; 3,354; 5,77; 7,725; 8,181; **Mars** 2,335; 2,440; 6,165; 7,304; 7,540; 7,550; 7,582; 7,603; 8,495; 8,516; 8,557; 8,676; 9,518; 9,766; 10,22; 10,237; 10,280; 11,110; 11,153; 11,374; 11,899; 12,1; 12,73; 12,108; 12,410; 12,497; 12,712; 12,790. Ne treba posebno spominjati da

pjesnička narav obaju tekstova dopušta da se ponekad spomenuta vlastita imena shvate istodobno i metaforički i nemetaforički. Stoga su iz popisa isključena samo ona mjesta kad je sigurno da se radi samo o nemetaforičkoj upotrebi. S obzirom na to da je Lukanov ep kraći (8060 stihova: 9896), da bismo dobili pravu sliku, morali bismo sve podatke koji se odnose na Lukanov ep uvećati za 20%.

9 „Priča se da je ova rijeka bila prva koja je svoje obale zasjenila vijencem topola...”

10 „Gdje priča pokazuje staru Ehionovu Tebu...”

11 „Zavidnik je onaj koji vremenom starini oduzima priču, onaj koji pjesnike poziva na istinu...”

12 U Vergilija to su slijedeća mjesta: **Phoebus** 1,329; 2,114; 2,319; 3,80; 3,99; 3,101; 3,143; 3,188; 3,251; 3,359; 3,371; 3,474; 4,58; 6,18; 6,35; 6,56; 6,69; 6,70; 6,77; 6,347; 6,628; 6,662; 7,62; 8,720; 9,661; 10,316; 10,537; 11,794; 12,391; 12,402; **Bacchus** 1,734; 4,302; 7,385; 7,389; 7,405; 7,580; 11,737; **Ceres** 2,714; 2,742; 4,58; 6,484; **Nereus** 2,419; 8,383; 10,764. U Lukana: **Phoebus** 1,677; 1,681; 1,694; 3,206; 5,70; 5,73; 5,136; 5,152; 5,156; 5,174; 5,187; 5,223; 6,368; **Bacchus** 1,65; **Ceres** 4,412; 6,742.

13 Jedan od primjera pripovjedačeva kolebanja na području koje nije neposrednim predmetom našeg interesa jest njegov nedosljedan stav prema prirodnoznanstvenoj problematici. U prvom pjevanju posprdno odbija mogućnost da objasni fenomen plime (1,417–419); u devetom pjevanju nije nesklon da pruži objašnjenje za kužnost libijskog podneblja, ali tvrdi da ne posjeduje toliko znanja (9,622); u desetom pjevanju svećenik Akorej, koji je kao pripovjedač, dakako, u potpunoj „vlasti” autorskog pripovjedača, nadugo i naširoko objašnjava Cezaru tajnu Nilovih izvora (10,194–331).

prijevod

PLATONOV KLITOFONT

O Klitofontu Aristonimovu, Atenjaninu, imamo iz antike samo oskudne podatke. Spominju ga Aristotel (*Ustav atenski*, 29, 3), Platon (*Država*, 340a) i Aristofan (*Žabe*, 967). Prema tim svjedočenjima bavio se politikom i bio je pristaša sofistčkog obrazovanja.

Iako se *Klitofont* navodi u korpusu Platonovih djela, kritika ovaj dijalog smatra pseudoplatonovskim.

Tekst je preuzet iz Burnetova izdanja (Oxford 1902; više puta reprintirano).